

МІСЦЕ І РОЛЬ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ В СИСТЕМІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

У статті проаналізовано місце територій та об'єктів природно-заповідного фонду в системі екологічної інфраструктури, їх роль та функції. Розглянуто напрями запровадження рекреаційно-туристичної діяльності на природно-заповідних територіях у якості одного з шляхів ефективного розвитку природно-заповідного фонду України.

The place of territories and objects of protected areas in environmental infrastructure system are analyzed, their role and functions are analyzed in the article. The directions of introduction of recreation and tourism activities in protected areas are investigated, as one way of effective development of Ukrainian protected areas.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У загальному вигляді однією із найважливіших підсистем сучасного ринкового господарства є його інфраструктура, від рівня розвитку якої залежить ефективність функціонування всіх його структурних елементів і їх загальної взаємодії. Інфраструктура має допоміжний характер, виступає як загальна умова, основа для функціонування базисних галузей виробничої й невиробничої сфери, разом з тим забезпечуючи функціонування мільйонів робочих місць. Її підрозділяють на виробничу, соціальну й екологічну.

Найважливішим чинником реформування існуючої системи управління природоохоронною діяльністю в Україні на нинішньому етапі є створення організаційних основ і відповідних спонукальних стимулів подальшого розвитку екологічної інфраструктури як якісно нового механізму управління природокористуванням [1]. Одну з центральних ролей у складі екологічної інфраструктури відіграють території та об'єкти природно-заповідного фонду.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. На сьогоднішній день не можна стверджувати, що вітчизняні дослідники приділяють достатньо уваги для розгляду стану та аналізу розвитку природно-заповідного фонду України. Разом з тим в існуючих роботах визнається, що створення і підтримання науково обґрунтованої, репрезентативної та ефективно керованої системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду, як базового елементу екологічно збалансованого соціально-економічного розвитку будь-якої країни або регіону, є головною гарантією збереження унікальних і типових природних ландшафтів, скорочення темпів втрати біорізноманіття.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на ключову роль територій та об'єктів природно-заповідного фонду при збереженні біорізноманіття, забезпеченні екологічної безпеки й т. ін., недослідженими на сьогодні залишаються питання аналізу їх місця та ролі в системі екологічної інфраструктури.

Постановка завдання. Саме вищезазначене й визначило та склало мету статті – вивчення місця та ролі територій та об'єктів природно-заповідного фонду в системі екологічної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Екологічна інфраструктура розглядає основні проблеми взаємодії суспільства (виробництво й населення) і природи, які найбільш гостро проявляються в процесі природокористування. Система екологічної інфраструктури є виконавчим механізмом, так званого, «м'якого» управління природою, побудованого на ініціації корисних природних ланцюгових реакцій, у тому числі процесів відновлення й поновлення ресурсів, відновлення саморегулюючої й самостабілізуючої функцій ландшафту, підвищення природного потенціалу територій і т. ін.

Таким чином, екологічна інфраструктура – структура комплексна, ієрархічна, функціонально й просторово єдина, що забезпечує екологічно сталий розвиток території в цілому з обліком соціальних і економічних інтересів суспільства. Можливості ефективного функціонування регіональної екологічної інфраструктури забезпечуються процесами міжгалузевої інтеграції в рамках регіонального господарського комплексу. Екологічна інфраструктура є невід’ємним і обов’язковим елементом системи регулювання екологічного балансу території [2].

Основу екологічної інфраструктури становить «екологічний каркас» території, що складається з трьох взаємозалежних ланок природного й природно-антропогенного походження – біоцентрів, біокоридорів і буферних зон (рис. 1).

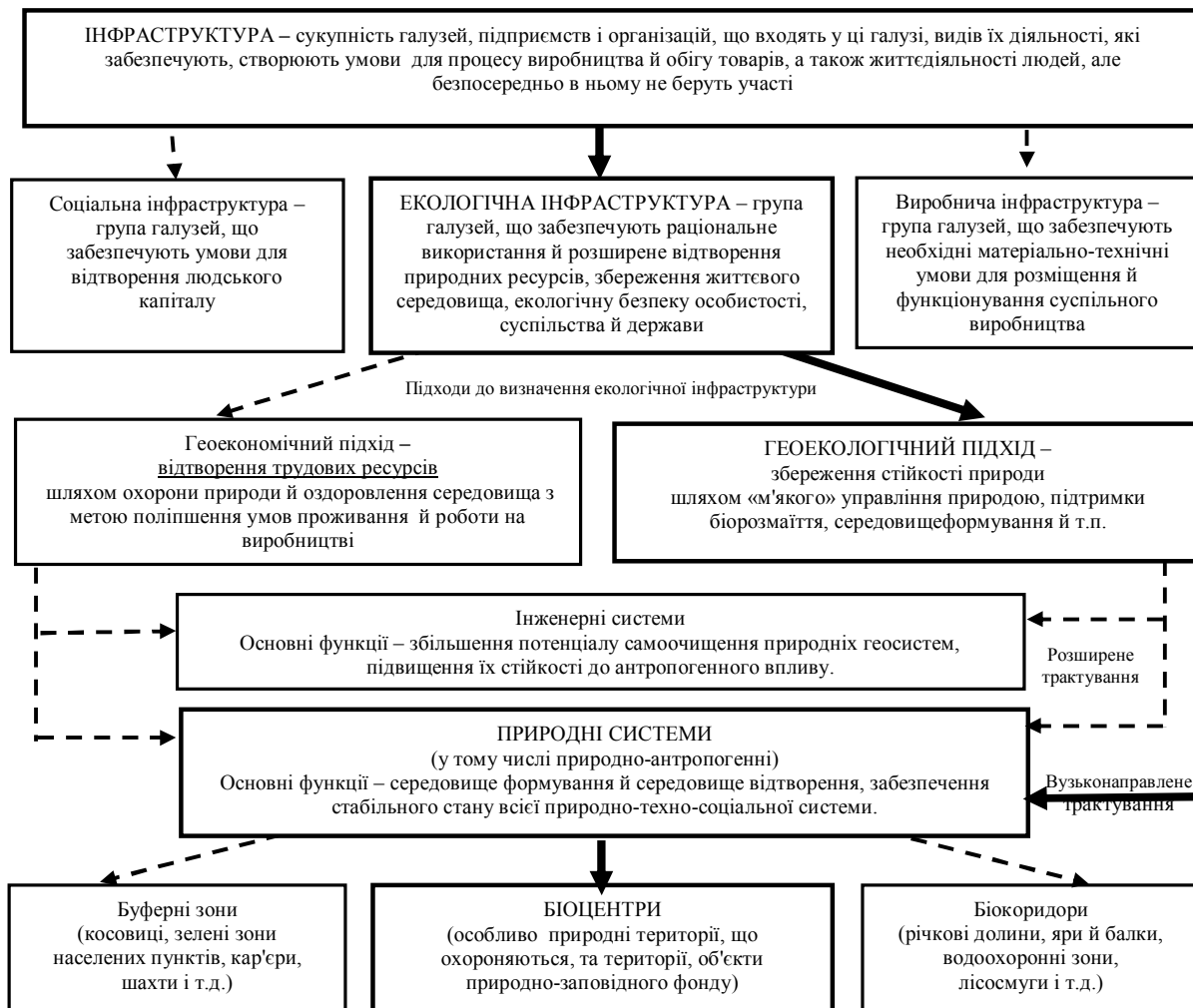

Рис. 1. Місце територій та об’єктів природно-заповідного фонду в загальній моделі екологічної інфраструктури

Ядром «екологічного каркасу» природних територій є насамперед особливо охоронювані природні території й території та об’єкти природно-заповідного фонду, які відіграють головну роль при формуванні середовища та збереженні його стійкості. Вони не тільки забезпечують саморегуляцію екосистем і екологічних процесів на даних територіях, але є запорукою стабільності екологічної обстановки на прилеглих територіях.

Мережа природно-заповідних територій та об’єктів є своєрідним «барометром» природних систем, який передбачає оцінку їх екологічної рівноваги. Тобто для того, щоб контролювати стан змінених і безперервно змінюваних екосистем, необхідне збереження еталонів – систем, що знаходяться близько до природного стану. Порівняно з ними доцільно визначати зміни решти співтовариств, їх ступінь і спрямованість. Це допоможе ідентифікувати екологічний поріг, за яким зміни екосистем стають незворотними. Одним із основних завдань природно-заповідних територій та об’єктів є проведення багаторічних спостережень за природним розвитком екосистем певних регіонів, а їх кінцева мета –

пізнання законів еволюції органічного світу. Ця мета диктує необхідність невтручання в природу на природно-заповідних територіях, забезпечення спадкоємності спостережень. Природно-заповідні території та об'єкти виконують також роль банку гено- і цено-фонду. Стабільне довгострокове використання біосфери в майбутньому залежить від збереження для наступних поколінь всього генетичного різноманіття планети і її окремих регіонів, забезпечення умов можливості еволюційного розвитку видів. Природно-заповідні території у вирішенні цієї проблеми відіграють особливу роль, тому що створюються в першу чергу на територіях, що відрізняються багатством флори і фауни, а також різноманіттям рослинності. Крім того, оскільки кожний природний регіон повинен максимально задовольняти потреби людини для проживання в ньому і створювати необхідну комфортність, природно-заповідні території та об'єкти повинні служити естетичним, культурним і виховним цілям. Особливе значення при цьому має спілкування людини з природою [3].

Узагальнюючи вищевикладене та на основі статті 9 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», необхідно зазначити, що території та об'єкти природно-заповідного фонду можуть виконувати такі функції: природоохоронні; науково-дослідні; оздоровчі й рекреаційно-туристичні; освітньо-виховні; функції моніторингу навколишнього природного середовища [4].

Аналіз сучасного стану територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, на жаль, свідчить про негативні тенденції їх розвитку, що ускладнюються і тим, що в Україні відсутній цілісний і реально діючий економічний механізм, здатний ефективно вирішувати проблеми та завдання збереження цінних заповідних територій та об'єктів в інтересах еколого зорієнтованого соціально-економічного розвитку. Таким чином, на сучасному етапі розвитку України є нагальна потреба затвердити та забезпечити реалізацію на практиці комплексу заходів щодо забезпечення належних умов для реалізації єдиної державної політики у сфері розвитку заповідної справи в Україні, створення науково обґрунтованої мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду як органічної складової сталого розвитку держави, доведення її площі до 10,4 % території України, формування на її основі екомережі як складової Пан-Європейської екомережі. При цьому необхідно забезпечити розроблення та здійснення наукових досліджень і моніторинг екосистем, створення на базі територій та об'єктів природно-заповідного фонду системи збалансованого природокористування, еколого-освітнього та рекреаційного використання їхніх ресурсів.

Одним із шляхів ефективного розвитку природно-заповідного фонду України, на погляд автора, є запровадження розвитку рекреаційно-туристичної діяльності на природно-заповідних територіях. Актуальність розвитку на територіях природно-заповідного фонду рекреаційно-туристичної діяльності, на наш погляд, є очевидною. Відповідно до статті 9 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [4], одним із видів використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду є використання в оздоровчих та інших рекреаційних цілях.

Основними напрямками рекреаційної діяльності у межах територій та об'єктів ПЗФ, відповідно до проекту Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України [5], яке направлено на впорядкування організаційно-правових відносин у сфері рекреаційної діяльності та на поліпшення фінансового стану природно-заповідних установ, є:

- створення умов для організованого, ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів;
- забезпечення попиту рекреантів у загальнооздоровчому, культурно-пізнавальному відпочинку, туризмі, любительському та спортивному рибальстві та полюванні тощо;
- упровадження економічного механізму плати за надання рекреаційних послуг і використання природних та історико-культурних рекреаційних ресурсів у межах територій та об'єктів ПЗФ;
- обґрунтування і встановлення допустимих антропогенних (рекреаційних) навантажень на території та об'єкти ПЗФ;

- інвентаризація та кадастрова оцінка природних рекреаційних ресурсів територій та об'єктів ПЗФ;
- організація рекламно-видавничої та інформаційної діяльності, екологічної просвіти серед відпочивальників, туристів у межах територій та об'єктів ПЗФ;
- формування у рекреантів і місцевих жителів ощадливого та гуманного ставлення до національного природного надбання.

Рекреаційно-туристична діяльність організовується відповідно до функціонального зонування та проектів організації території національних природних парків і регіональних ландшафтних парків, охорони, відтворення та рекреаційного використання їх природних комплексів і об'єктів, проектів організації території біосферних заповідників та охорони їх природних комплексів, а також проектів утримання та реконструкції парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, проектів організації території зоопарків, ботанічних садів, дендропарків.

Для вирішення проблем, які існують на сьогодні у сфері розвитку рекреаційно-туристичної діяльності на територіях природно-заповідного фонду в Україні, потрібно забезпечити виконання таких головних заходів:

- оптимізація рекреаційного використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, тобто визначення допустимих рекреаційних навантажень на природні комплекси в кожному конкретному випадку, допустимих видів рекреації та контроль за дотриманням цих норм;
- розвиток спеціальних видів туризму, зокрема: спостереження за тваринами, походи маршрутами історичних та літературних героїв, «наодинці з природою» тощо;
- реалізація економічних проектів установ природно-заповідного фонду у сфері рекреації та інших видів господарської діяльності в тих її формах, що не руйнують і не пошкоджують навколишнє природне середовище;
- широке залучення до рекреаційної діяльності місцевого населення, в тому числі до сільського та екотуризму;
- підвищення якості рекреаційно-туристичних послуг та інфраструктури на територіях та об'єктах ПЗФ;
- рекламування рекреаційних можливостей установ ПЗФ;
- розробка та реалізація нормативних документів щодо спрощення сертифікації туристичних послуг у межах територій установ ПЗФ, оптимізації орендних відносин при використанні рекреаційних об'єктів.

При цьому забезпечення виконання перелічених заходів повинно бути спрямоване на сталий (екологічно збалансований) розвиток територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Реалізація вищезазначених заходів забезпечить екологічно-збалансований (сталий) розвиток відповідних регіонів, а також створить такі сприятливі умови для відпочинку та оздоровлення населення [6]:

- поліпшення управління заповідною справою;
- соціально-економічний розвиток установ природно-заповідного фонду;
- проведення фундаментальних та прикладних наукових досліджень у сфері заповідної справи;
- збільшення площі природно-заповідного фонду України до 10% від загальної території України;
- запобігання використанню територій та об'єктів природно-заповідного фонду не за їх цільовим призначенням;
- раціональне природокористування в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
- збереження генофонду рослинного і тваринного світу;
- поліпшення фінансового забезпечення розвитку заповідної справи;
- підвищення якості рекреаційно-туристичних послуг та інфраструктури на територіях, об'єктах ПЗФ;
- залучення до управління у сфері заповідної справи висококваліфікованих кадрів;
- створення системи екологічної освіти, рекреації, туризму та оздоровлення населення, залучення його широких верств до розв'язання екологічних проблем;
- удосконалення природоохоронного законодавства та його адаптації до законодавства країн Європейського Союзу;

- розбудову національної та Пан'європейської екологічних мереж, Всесвітньої мережі біосферних резерватів, мережі водно-болотних угідь міжнародного значення;
- виконання міжнародних конвенцій та угод, активізацію участі України в міжнародному співробітництві з питань охорони навколишнього природного середовища.

Висновки і перспективи подальших розробок. У результаті проведеного аналізу місця та ролі територій, об'єктів природно-заповідного фонду в системі екологічної інфраструктури, можна зробити такі загальні висновки:

1. Екологічна інфраструктура є невід'ємним і обов'язковим елементом системи регулювання екологічного балансу території. Вона розглядає основні проблеми взаємодії суспільства (виробництво й населення) і природи, які найбільш гостро проявляються у процесі природокористування.
2. Основу екологічної інфраструктури становить «екологічний каркас» території, що складається із трьох взаємозалежних ланок природного й природно-антропогенного походження – біоцентрів, біокоридорів і буферних зон. Ядром «екологічного каркасу» природних територій є насамперед особливо охоронювані природні території й території об'єктів природно-заповідного фонду.
3. У результаті проведеного аналізу стану та напрямів розвитку територій та об'єктів природно-заповідного фонду в Україні можна констатувати, що: по-перше, реальний стан заповідної справи в Україні нині викликає неабияке занепокоєння, а по-друге, що майже всі рекомендації та завдання щодо поліпшення цього стану та розвитку територій та об'єктів природно-заповідного фонду на сьогоднішній день залишаються не реалізованими на практиці.
4. Одним із шляхів ефективного розвитку природно-заповідного фонду України можна вважати запровадження на природно-заповідних територіях розвитку рекреаційно-туристичної діяльності. При цьому для вирішення нагальних та складних проблем, які існують на сьогодні у сфері розвитку рекреаційно-туристичної діяльності на територіях природно-заповідного фонду в Україні, доцільно забезпечити виконання низки головних заходів, виконання яких повинно бути спрямоване врешті на сталий (екологічно збалансований) розвиток територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Список використаної літератури

1. Важинський Ф. А. Розвинута екологічна інфраструктура – показник конкурентоспроможності регіонів [Електронний ресурс] / Ф. А. Важинський, В. М. Черторицький. – Режим доступу: // <http://www.nbu.gov.ua>.
2. Лычак А. И. Экологическая инфраструктура как механизм формирования устойчивого развития региона [Электронный ресурс] / А. И. Лычак, Е. Е. Вацет. – Режим доступа: <http://www.nbu.gov.ua>.
3. Писаренко В. Н. Экологическая роль природно-заповедных территорий Украины: классификация и роль объектов природно-заповедного фонда [Электронный ресурс] / В. Н. Писаренко, П. В. Писаренко, В. В. Писаренко. – Режим доступа: <http://www.agromage.com>.
4. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» №2456-ХІІ від 16.06.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
5. Проект Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua>.
6. Проект Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wildnet.ru>.

Прийнято до друку 29.03.2012